

УДК 37(091)477«19»

О.В. Мушка

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА В ЖІНОЧІЙ ТОРГОВІЙ ШКОЛІ ІМ. П.Г. ТЕРЕЩЕНКО (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розкрито основні принципи організації навчально-виховного процесу в жіночій торговій школі ім. П.Г. Терещенко. Висвітлено характерні для закладів комерційної освіти особливості організації навчання та виховання учнів.

Ключові слова: *нижча комерційна освіта, торгова школа, навчальні плани, методи виховання.*

В статье раскрыты основные принципы организации учебно-воспитательного процесса в женской торговой школе им П.Г. Терещенко. Установлены характерные учебным заведениям коммерческого образования особенности организации обучения и воспитания учеников.

Ключевые слова: *нижнее коммерческое образование, торговая школа, учебные планы, методы воспитания.*

Basic principles of organizing the educational process in the P.H. Tereshchenko Women Trade School are revealed in the article. Peculiarities of organizing the student education and training, which are characteristic for commercial education institutions, are enlightened.

Key words: *lower commercial education, trade school, training plans, methods of education.*

Постановка проблеми. З метою вдосконалення історико-педагогічних знань в контексті шкільних реформ останніх років є актуальним звернення до історії навчальних закладів комерційної освіти, що діяли на теренах України за імперської доби, досвід яких може бути корисним для функціонування сучасних спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв тощо. До таких закладів належить жіноча торгова школа ім. П.Г. Терещенко (1898 – 1914).

Аналіз актуальних досліджень. У процесі історіографічного пошуку з'ясовано, що чимало науковців, зокрема О. Гур'янова, Н. Зенченко, О. Ковальчук, Є. Луценко, В. Постолатій, А. Синявська, В. Трикоз та ін., досліджували проблеми становлення та розвитку комерційної освіти в Україні. Діяльність навчальних закладів різних типів аналізували такі дослідники, як Л. Березівська, О. Бабіна, Д. Герцюк, І. Гавришак, Н. Дічек, А. Кава, І. Курляк, І. Лисенко, Б. Чижевський та ін.

Мета статті – висвітлити основні принципи організації навчально-виховного процесу в жіночій торговій школі ім. П.Г. Терещенко.

Виклад основного матеріалу. Швидкі темпи соціально-економічного розвитку, стрімке зростання промисловості і торгівлі у другій половині XIX століття потребували відповідно підготовлених працівників та сприяли зародженню системи комерційної освіти в Україні.

Діяльність закладів комерційної освіти регламентувалася Положенням про комерційні навчальні заклади (1886 р.), до якого двічі вносилися зміни у 1900 та 1905 роках. Цим документом визначено чотири типи комерційних навчальних закладів: торгові класи, торгові школи, комерційні училища та курси комерційних знань. Лише у комерційних училищах отримували середню комерційну освіту. Решта типів закладів надавали нижчу комерційну освіту [8, с. 14]. У зверненні представників біржової торгівлі і сільського господарства до міністра торгівлі і промисловості наголошується, що «начальное коммерческое образование не менее, если не более важно, нежели среднее, на том основании, что торговые и промышленные предприятия в большинстве случаев вынуждены пользоваться услугами совершенно неграмотных или малограмотных лиц, всякий служащий должен иметь хотя бы небольшую подготовку» [1, с. 257]. Заклади такого типу відразу набули значної популярності в системі освіти, оскільки відрізнялися від гімназій і реальних училищ не тільки досконалішою навчально-матеріальною базою, але й якісним викладанням мов, навчальними планами, що забезпечували високу спеціальну та загальноосвітню підготовку учнів.

Досліджувана нами жіноча торгова школа ім. П.Г. Терещенко – це комерційний навчальний заклад для дівчат, основним завданням якого було надання загальної та нижчої комерційної освіти ученицям і підготовка їх до служби в торгово-промислових установах [5, с. 2]. Заснував школу київський меценат, цукрозаводчик, державний і громадський діяч Микола Артемович Терещенко (1819 – 1903) в Києві у 1898 році. Займаючись справами товариства поширення комерційної освіти, головою якого він був, М. Терещенко значну увагу приділяв розвитку освіти, ініціював відкриття шкіл та училищ, виділяв кошти на будівництво та утримання приміщень для них, брав безпосередню участь у керівництві закладами. Школу було названо на честь його дружини Пелагеї Георгіївни Терещенко, яка незадовго до цього померла [7, с. 4]. Приміщення для жіночої торгової школи було побудовано у 1902 році на кошти Миколи Артемовича (330 тис. рублів) на вул. Воровського, 18/2 (нині тут розташовано Інститут удосконалення вчи-

телів ім. Б. Грінченка) [2, с. 608]. На першому поверсі школи розмістилися канцелярія, робочі кімнати для вчителів, лікаря, квартира для інспектора школи (кабінет, службова й особиста вітальня, дві спальні, столова, дитяча, кімнати для прислуги, ванна кімната, туалет, кухня). На другому поверсі – чотири просторих класних кімнати, бібліотека, рекреаційна зала, буфет, кімнати відпочинку. У підвалі – котельня водного опалення, приміщення для двірника [7, с. 5].

Підпорядковувалася школа не Міністерству народної освіти, а Департаменту торгівлі і мануфактур Міністерства фінансів (з 1905 року – Міністерству торгівлі і промисловості) [8, с. 3]. На нашу думку, це надавало педагогічному колективу школи певну свободу у виборі форм і методів організації навчально-виховного процесу. Система управління, обсяг викладання і розподіл уроків школи регламентувався статутом закладу, який затверджував міністр фінансів. Навчання у школі було платним, розмір оплати визначала опікунська рада за погодженням з міністром фінансів [8, с. 3].

Відповідно до «Положення про комерційні навчальні заклади» управління торговими школами здійснювала опікунська рада, до якої входили голова опікунської ради, директор закладу та члени, склад яких визначався статутом закладу. Також, членом ради був інспектор, на якого покладалися обов'язки безпосереднього завідування справами у торгових школах та який обирався опікунською радою з осіб, котрі мають право викладати спеціальні предмети. Контроль за управлінням навчально-виховним процесом, зокрема щодо успіхів і поведінки учнів, здійснював педагогічний комітет на чолі з інспектором, до складу якого входили всі викладачі школи та один із членів опікунської ради. Особливістю жіночих торгових шкіл була обов'язковість хоча б однієї посади спостерігачки [8, с. 12 – 14].

Згідно зі статутами закладу школа мала на меті «дать семье и обществу аккуратных, добросовестных, более подготовленных к самостоятельному труду работниц;... не только сообщитъ детям определенную сумму знаний, но и по возможности, развить у них сознание необходимости и пользы труда» [5, с. 3]. Торгова школа ім. П.Г. Терещенко мала три основні класи і один підготовчий. До навчального закладу приймали дівчат віком від 12 до 15 років, які завершили курс навчання двохрічних міських або сільських училищ, сільських навчальних шкіл, церковно-приходських шкіл або тих, хто здав вступні іспити. На початок 1903/1904 навчального року педагогічний колектив школи об'єднував 15 осіб (6 чоловіків, 9 жінок) [7, с. 4]. Чисельність учнів в цей період складала 143 особи, із яких

дітей дворян – 7%, міщан – 34%, селян – 33%, нижчих чиновників – 15% та ін. Розподіл учениць за віросповіданням був таким: православних – 83% , католиків – 9%, іудеїв – 5% [3, с. 9].

Фінансова незалежність школи від держави надавала можливість педагогічному колективу самостійно вирішувати питання організації навчального процесу. Так, учениці старшого класу поділялися на два відділення: бухгалтерське та товарне. Навчальні плани першого відділення передбачали більше уроків із бухгалтерської справи та додаткові практичні заняття з цього предмету; друге відділення детальніше вивчало практичний курс щодо розвитку торгівлі та товарознавства. Зауважимо, що за додаткові уроки та практичні заняття викладачі отримували додаткову винагороду [3, с. 13].

Аналізуючи щорічні звіти торгової школи, ми можемо простежити зміст і характер навчально-виховного процесу. Заняття у школі починалися в кінці серпня, а закінчувалися у травні. За день до початку занять учениці обов'язково відвідували церковну службу. Різдвяні канікули тривали з 18 грудня до 7 січня. Вік учениць сягав від 11 до 21 року. У школі викладали загальноосвітні предмети: Закон божий, російську і німецьку мови, каліграфію, арифметику, геометрію, алгебру, гімнастику, вітчизняну історію, географію, рукоділля, основи гігієни та спеціальні дисципліни: комерційну арифметику, комерційну кореспонденцію, основи комерції щодо торгового та промислового законодавства, товарознавство, бухгалтерську справу, комерційну географію, домоводство. Навчальні плани школи свідчать, що тижневе навчальне навантаження складало в середньому 30 годин, причому у підготовчому та першому класі вивчалися лише загальноосвітні дисципліни, а викладання спеціальних предметів починалося зі старших класів. Формою навчання був урок тривалістю 50 хв. Контроль знань учениць здійснювався за допомогою опитувань та письмових робіт [4, с. 22, 30].

З метою якіснішого засвоєння навчальних курсів викладачі школи під час складання навчальних програм дотримувалися наступності у вивченні матеріалу наближених за змістом предметів, використовували наочні методи навчання, привчали вихованок до самостійної роботи в класі та вдома. Цікавим є той факт, що з деяких предметів учителі надавали для самостійного вивчення теми, які на їх думку були найпростішими та під час опитування викликали найслабших учениць, щоб зрозуміти, чи зможуть усі учні засвоїти урок самостійно. Вони вважали, що така методика сприяла розвитку в дітей уміння самостійно орієнтуватися в прочитаному [4, с. 23].

У школі застосовувалася п'ятибальна система оцінювання знань. Щоденні оцінки за окремі відповіді у класних журналах не виставляли, а лише четвертні, що давало змогу контролювати успішність та своєчасно виявляти слабких учениць. Окрім того, школа користувалася проміжними атестаціями учениць у спеціальних журналах, до яких вносилися дані про них та їх сім'ї. Інформація про сімейний та матеріальний стан учениць давала можливість викладачам оцінювати умови, у яких діти працюють удома. Про ці записи та четвертні оцінки класними спостерігачками повідомлялися батьки дівчат у письмовій формі [3, с. 24, 26].

Зазначимо, що негативно на якості навчання у школі позначалася невідповідність та низький рівень знань дітей, набутий до вступу у школу. Так, у 1907 році із 70 осіб, бажаючих навчатися у школі, успішно склали іспити лише 34 дівчини. Проте протягом 1907/1908 навчального року 14 із них було відраховано за прогули та відставання у навчанні [4, с. 19].

Акцентуємо увагу на організації іспитів. Вступні іспити до школи проводили двічі на рік: у травні та серпні. Причому за відсутності вакансій у класах у травні приймали бажаючих з подальшим навчанням їх у наступному навчальному році. За наявності недоукомплектованих класів прийом здійснювали протягом року. Зарахування на навчання до школи здійснювалося за сумою балів, отриманих після здачі іспиту з російської мови, арифметики та Закону божого [4, с. 26].

Після завершення навчального року у всіх класах проводилися перехідні, контрольні та випускні іспити. Відповідно до постанови педагогічного комітету школи учениці підготовчих класів склали перехідні іспити (письмові та усні) з російської мови та арифметики. У старших класах дівчата здавали іспити із предметів, курс навчання яких було завершено: перший клас — із суспільствознавчої історії, другий клас — із геометрії, фізики, вітчизняної історії. Учениці ж третього класу склали випускні іспити за усіма предметами, що вивчали [4, с. 26].

Право переведення до старших класів мали лише ті учениці, які отримали задовільні річні оцінки за перехідні іспити та іспити із предметів, курс навчання яких було завершено. Учениці, які мали із трьох і більше предметів незадовільні оцінки, залишалися у тому ж класі на другий рік навчання [4, с. 26].

Особлива увага вчителів школи зверталася на розвиток мовлення дітей першого року навчання. Вивчення мови мало на меті на-

вчити майбутніх службовців торгово-промислової сфери чітко висловлювати свої думки та вільно спілкуватися. У зв'язку з цим для виявлення рівня знань із російської та німецької мови учениці першого класу здавали контрольні іспити з цих предметів [4, с. 26].

До речі, постановою педагогічного комітету навчального закладу контрольні та перехідні іспити призначалися інспектором на кінець навчального року без попередження викладачів та учнів, що, на нашу думку, давало змогу отримати реальні показники успішності дівчаток-учениць [4, с. 27].

Для вирішення питань з навчально-виховної роботи щомісяця протягом навчального року відбувалися засідання педагогічного комітету школи, на яких затверджувалися навчальні плани, розклад, обговорювалися четвертні та річні оцінки з навчання та поведінки учениць, результати вступних та перехідних іспитів, визначалися кандидати на стипендії та звільнення від плати за навчання, заслуховувалися характеристики на учениць випускних класів та ін. [3, с. 49].

Виховною діяльністю досліджуваного нами навчального закладу опікувалися інспектор та класні спостерігачки під загальним керівництвом директора. Школа мала двох спостерігачок, кожна з яких завідувала двома класами. Спостерігачки зобов'язані були бути присутніми у школі протягом навчального часу, слідкувати за зовнішнім виглядом, успішністю та поведінкою учениць. Вони забезпечували зв'язок школи з батьками: відвідували сім'ї учениць з метою ознайомлення з матеріальним становищем сім'ї, запрошували батьків до школи для ознайомлення з успіхами у навчанні та поведінці дітей. Під час вирішення питання щодо звільнення від плати за навчання думка спостерігачок була вирішальною [3, с. 36].

Високий рівень виховної роботи у торговій школі ім. П.Г. Терещенко характеризує такий запис у звіті: «Никаких писаних правил нравственности школа не вырабатывала, ввиду полного отсутствия серьезных проступков, ... по той же причине отсутствуют и наказания» [4, с. 26]. Найбільш поширеним порушенням дисципліни у школі було запізнення на заняття, з приводу чого спостерігачки з'ясовували з ученицями істинні причини запізнення та проводили роз'яснювальну роботу [4, с. 27].

На основі аналізу ми з'ясували, що до загальних методів виховання у навчальному закладі належали методи формування свідомості учнів шляхом проведення виховних бесід, лекцій, дискусій, розвитку самодіяльності учнів на заняттях, що досягалося практичними заняттями, розвитку позакласного читання. У святкові та вихідні дні

дівчата-учениці влаштовували читання літературних творів, цікавих матеріалів із географії та природознавства під так званим «чарівним ліхтарем» [4, с. 40].

Значну роль як одному із виховних методів відводили екскурсіям та прогулянкам, які, на нашу думку, не тільки сприяли розширенню кругозору учнів, а й зміцнювали дружні стосунки та взаєморозуміння в колі самих дівчаток, між ученицями і вчителями. Обов'язковими були екскурсії по монастирях згідно з віросповіданням учнів, музеях. З метою ознайомлення з природою, річками, полями організовувалися екскурсії на береги Дніпра, до Голосіївського лісу, Кадетського лісу, Дарницьких лісів [4, с. 40, 42].

Справжньою гордістю школи була бібліотека. Вона складалася з двох відділів: фундаментального (для викладачів) та учнівського (для учнів), які у 1907 році налічували 1360 назв у 2816 томах. У звітах школи зазначено, що фонди бібліотеки повністю забезпечували потребу школи в навчальній літературі. Наповнення бібліотеки новими книгами та періодичними виданнями здійснювалося за списками, які склалися комісією викладачів з окремих предметів та подавалися на погодження педагогічному комітету [4, с. 38].

Досліджуваний нами навчальний заклад повністю був забезпечений кваліфікованими викладачами. Обов'язковою була посада лікаря, який не тільки контролював фізичний стан вихованок, а й викладав основи гігієни. У 1913 році школа, одна із небагатьох, брала участь у Всеросійській промисловій виставці в Києві. Крім навчальних і прикладних робіт, учениці на виставці демонстрували видані праці викладачів школи. Так, викладач П. Кузнецкий надав узагальнені розробки з досвіду запровадження комерційної освіти в Києві, а П. Кованько – підручник комерції для торгових шкіл [6, с. 11].

Важливою для підвищення якості навчально-виховної роботи школи була діяльність членів опікунської ради та Товариства взаємодопомоги малозабезпеченим учням, що діяло при Товаристві поширення комерційної освіти в Києві, які займалися пошуком коштів, необхідних для утримання і забезпечення потреб закладу (придбання підручників, оплата навчання малозабезпечених учениць та ін.) [3, с. 62].

Окрім цього, члени опікунської ради та педагогічного комітету школи брали активну участь у працевлаштуванні учениць, рекомендуючи своїх випускниць установам та приватним особам. Так, за даними на 1908 рік 40% усіх дівчат, які закінчили школу, отримали робочі місця в поштово-телеграфних конторах, канцеляріях різних

установ, бухгалтеріях училищ та управлінні залізниць. Розмір їх заробітної плати складав від 15 до 50 рублів на місяць. Решта випускниць поступили на навчання до старших класів гімназій, комерційних училищ та вищих жіночих курсів [4, с. 51].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, навчально-виховна робота у жіночій торговій школі ім. П.Г. Терещенко базувалася на статуті, який мав демократичний характер, оскільки надавав педагогічному комітету школи свободу в організації навчально-виховного процесу (розробка навчальних планів, вибір методів навчання, вибір підручників та ін.). Наявність належної матеріально-технічної та навчально-методичної бази забезпечували високий рівень навчальної роботи. Характерною особливістю виховного процесу було насамперед поважне ставлення та індивідуальний підхід до учениць, тісний зв'язок і співпраця з батьками дівчат.

Однак, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів організації навчально-виховного процесу у жіночій торговій школі. Воно відкриває перспективи для подальшого розгляду педагогічного досвіду інших типів навчальних закладів комерційної освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коммерческое образование / Журнал коммерческого образования, коммерческих знаний и практической деятельности. — С.-Петербург. — 1912. — №6. — С. 256 — 259.
2. Народжені Україною: меморіальний альманах у 2 т. / [голов. ред. Онопрієнко О.]. — Київ: Міжнародна благодійна організація «Фонд суспільного визнання», компанія «Євроімідж», 2002. — Т.2. — 881 с.
3. Отчет о учебно-воспитательной части Женской торговой школы имени П.Г. Терещенко за 1903 — 1904 гг. — К.: Типография Р.К. Лубковского, 1904. — 66 с.
4. Отчет о учебно-воспитательной части Женской торговой школы имени П.Г. Терещенко за 1907 — 1908 гг. — К.: Типография Р.К. Лубковского, 1908. — 59 с.
5. Устав Женской торговой школы имени П.Г. Терещенко. — К.: Типография Р.К. Лубковского, 1901 г. — 15 с.
6. Центральний державний історичний архів України в Києві. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 311. Дело о развитии среднего и низшего образования в России. Министерство торговли и промышленности, отдел ученый, 1912 р., 25 с.
7. Центральний державний історичний архів України в Києві. Ф. 442. Оп. 657. Дело №20 Со сведениями о существующих в городах Юго-западного края коммерческих учебных заведений, 1904 р., 5 с.
8. Центральний державний історичний архів України в Києві. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 310. Положение о коммерческих учебных заведениях, 1894 — 1907 рр., 24 с.